

نووسینهوهی میژوو به پپی حەز و ئارهزوو

چەند تیبینییهک لەسەر کتیبی
میژووی بز و نهگێردراوهی کورد

فازل ئوسولیان

سوید ۲۰۲۴

بهشی یهکهه

میژووی بز و نهگێردراوهی کورد

سەرله نوێ دۆزینهوهی سهرهتای شارستانییهتی رۆژئاوا و بنهچهی

زمانه هیندۆئهوروپیهکان

(له ۱۰۰۰۰ پ.ز. وه بۆ ۱۳۰۰ ز)

سۆران حەمه رهش

چاپی یهکهه

چەند تیبینییه ک له سەر کتیبی میژووی بزر و نه گێردراوهی کورد:

ئەم کتیبە کە نووسەرە کە ی سۆران حەمەرەشە لە ساڵی ۲۰۲۲ بۆ بوو تەو. ماوێهە ک لە پاش دەرچوونی کتیبە کە لە لایەن چەند دۆست و هاوڕێیە کەوێه پە یوێه ندیم پێوێه کرا و بۆچوونی میان سەبارەت بەم کتیبە پرسێ. ئەو دەم لەبەر دوو هۆکار، یە کەم نەبوونی کات و دوو هەم لەبەر ئەوێه کە پێشتر کتیبی «کورد کتیبە» ی نووسەرم خوێندبوو و پەرخەنی جددیم لێ هەبوو، بۆیە ئارەزووی خوێندنی کتیبی «میژووی بزر و نه گێردراوهی کورد» لام پەیدا نەبوو. بەلام لە ماوێه یە ک ساڵی رابردوودا چەندین کەسی دیکە داوای هەلسەنگاندنی میان بۆ کتیبە کە کردووە، بە تاییەت لەبەر ئەوێه ی هێندیک لەو باسانە کە لە کتیبە کەدا هاتووە، پێشتر من لە کتیبی «ناسنامە ی زمانی کوردی» دا باسم لێوێه کردووە. بۆیە خۆم بە ناچار دیت کە کتیبە کە بخوێنمەوێه تا بتوانم بۆچوونی خۆمیان پێ رابگە یەنم. کاتی کە کتیبە کەم خوێندەوێه تیگە یشتم کە ئەمەش لە راستیدا ناوێه رۆکە کە ی هەمان ناوێه رۆکی کتیبی «کورد کتیبە» یە و هەردووکیان هە لگەری یە ک پە یامن و یە ک شیوازیان پە پێوێه کردووە، بەلام نووسەر لەم کتیبە دا بابەت و روونکردنەوێه زیاتری بۆ گە یاندنی پە یامە کە ی خۆی هێناوێه تەو.

هەر وە ک دوا جار روونی دە کە مەوێه، کتیبە کە بە گشتی دووێه لە بنەما زانستییه کان، بە تاییەتی لە باری لیکۆلێنەوێه زمانە وانییه کانیه وێه هەر بە تەواوی وێرانە.

نووسەر لە هەر کتیب و نووسراوێه کدا کە بابە تیکی لە سەر کورد تیدا نووسرا بوو ییت و یان ناوی کوردی تیدا هە بوو ییت، وەری گرتووە و بەرگیکی تیۆریکی لێ پێچاوێه و ترنجان دوو یه تیە نێو کتیبە کە یه وێه و بە جۆریک پە یوێه ندیی داوێه بە میژووی کوردی دەشت و کوردی شاخ. باسگە لیک وە ک ئەفسانە ی

كهشتی نۆح و نیشتنهوهی لهسه ر شاخی گودی/(جودی)، نهورۆز (وهك
 جیژتیکی ۱۰۰۰۰ ساله بهبئ هیچ بهلگهیهك)، ئەفسانهی شاماران، ژنه
 ئامازونهكان و ههروهها باسی رهسه نایهتی ئەسپهکانی کرماشان (کرماشان
 بهناوبانگه به ئەسپی کوردیی رهسهن و فیستیقالیکی سالانه دهکریت بۆ
 ههلبژاردنی باشتین ئەسپ لهسه ر خاکی میدیای دیرین)، گێرانهوهی
 چهن دین جارهی دهقی کهیکۆلی و خویندنهوه و لیکدانهوهی ههله بۆ
 وشهکانی دهقهکه، بهراوردکردن و لیکدانهوهی ههله بۆ وشهکانی میتانی،
 ماننای، سۆمهری و مادی و ... لیکدانهوه بۆ رووداوه میژووویهکان بهپیی
 هز و ئارهزووی خۆی و... ههروهها چهن دین بابتهی نادرست که باسی
 لی دهکه م، وای کردووه که له باری زانستییهوه کتیبیکی بیکه لک و بیابیه خ
 بئ.

به داخهوه وا دیاره که نووسه ر ئاستی هۆشیاری و تیگه یشتوویی کۆمه لگه ی
 کوردستانی به که م زانیوه، هیندی جار خوینهر ههست بهوه دهکات که
 گالته به شعووری خه لکی کوردستان دهکریت. بۆیه به پپووستم زانی که بۆ
 بهرچا وروونی خوینهری کورد و بهتایبهت لاوانی کوردستان روونکردنه وهیهکی
 لهسه ر بنووسم.

خو شبه ختانه له م ماوه یه دا ژماره یه ک نووسه ر، زمانه وان، رۆژنامه نووس و
 مامۆستای زانکۆ به گشتی کهسانی رۆشنبیر و بهرپرس، به شیوه ی جۆراوجۆر
 هه لۆیستیان نواندووه و ئاماژه یان به که موکورییه کان و نازانستیبوونی
 بابتهکانی ئیو کتیبه که کردووه، که جیگای دهستخۆشی لیکردنه. هه ر
 بۆیه ش من لیره به پپووستی نازانم جاریکی دیکه ئه و رهخانه و بابته تانه که
 ئه وان باسیان کردووه دووپاتی بکه مه وه.

نووسه ر هه رچه ند بابته و فاکتی یه گجار زۆری له کتیبه که یدا هیناوه ته وه
 و باسی کردووه، به لام بیجگه له یه ک خال نه بئ ئه وان تریان هه یچیان

تازە نین و پیشتر له لایەن نووسەرانی دیکهوه و له سهراوهکانی دیکه‌دا هاتوون.

ئەو خالە نوێیه‌ش که نووسەر به‌شیکێ زۆری کتیبه‌که‌ی بۆی تهرخان کردووه، ئەوهیه که **سۆمه‌ره‌کان** کوردی ده‌شتن و **گوتیه‌کان** و **ماده‌کان** و **ماننايه‌کان** و **هوريه‌کان** کوردی شاخ. واتا نووسەر له‌و باوه‌ره‌دايه که زمانی **سۆمه‌ری** زمانی کۆنی کوردیه‌ی و زمانی کوردیه‌ی ئیستاش درێژه‌ده‌ری زمانی سۆمه‌ره‌کانه و له‌وه‌ش زیاتر نووسەر پێی وایه:

«زاراوه و بن‌زاراوه‌کان له کوردیه‌ی نویدا به‌رده‌وامیه‌ی زمانی سۆمه‌ری، هوری، لوقی، ئیلامی، مانایی، مادی و زمانه‌کانی ترن که له کوردستانی دێریندا قسه‌یان پێ کراوه».

ژماره‌ی زاراوه و بن‌زاراوه‌کان له کوردیه‌ی نویدا به‌نگدانه‌وه‌ی زمانه‌ دێرینه‌کانه که له کوردستان و مێسۆپۆتامیادا پێی دواون. ئەوانه به‌رده‌وامیه‌ی زمانی سۆمه‌ری، هوری، لوقی، ئیلامی، مانایی، مادی و زمانه‌کانی ترن که له کوردستانی دێریندا قسه‌یان پێکراوه. سه‌ره‌رای ئەوه، هه‌ولی گه‌رانه‌وه‌ی هه‌ر یه‌ک له‌و زاراوه‌ کوردیانه‌ی ئەمڕۆ

سۆران حه‌مه‌ره‌ش ویستووویه‌تی له رینگای زمانه‌وانیه‌وه ئەم تیزه‌ی خۆی به‌سه‌لمینه‌، واتا ده‌ستی داوه‌ته به‌راوردکردنی وشه‌کانی ئەم زمانه‌ کۆنانه له‌گه‌ڵ زمانی کوردیه‌ی نویدا و به‌ شیوه‌یه‌کی نازانستی ئەنجامیکی دلخوازنه‌ی، به‌و جوهره‌ی که خۆی ده‌یه‌وێت، لێ ده‌ردیته‌.

له‌م وتاره‌دا به‌ به‌لگه‌وه‌ نیشان ده‌دریت که ئەم به‌راوردکاریانه‌ی نه‌ک یه‌ک و نه‌ک دوو به‌لکوو هه‌ر هه‌موویان هه‌لەن، نووسەر وشه‌ کۆنه‌کان نانا‌سیت، ریشه‌ی وشه‌کان نانا‌سیت، یاسا‌کانی زمانه‌وانی و ئیتمۆلۆژیک نازانیت، به‌ گشتی شیوازی لیکدانه‌وه‌کانی هه‌لەن.

من له‌م وتاره‌دا به‌ پروونی نیشانی ده‌ده‌م که ئەو به‌راوردکاریانه‌ی وا بوونه‌ته بناغه‌ی تیزه‌که‌ی نووسەر به‌گشتی هه‌لەن، که وابوو ئیتر هیچ به‌لگه‌یه‌ک بۆ سه‌لماندنی ئەم تیزه‌ نامینه‌ و تیزه‌که‌ له‌ هه‌واوه‌ ده‌مینه‌ته‌وه‌. بۆیه‌ش

من ئەم ئەركەم داووتە بەر خۆم، چونكە پیم باش نییه كه بیر و میشكى خوینەران و بەتایبەت جەوانانی كوردستان بە بۆچوون و لیكدانەوهی هەلە و بیبنەما پر بکریتهوه.

ئەركی میژوونووس ئەوهیه كه باسی ئالوگۆرهكان له بەستینە جیاوازه سیاسی، كۆمەڵایەتی، ئابووری و فەرهنگییهكانی كۆمەڵگا له ماوهیهکی دیاریکراودا بکات، باسی رۆڵ و نهخشی چین و توێژه جیاوازهکانی ناو کۆمەڵ بکات له ئالوگۆرهکاندا، باسی هۆکاری روودانی جەنگەکان و هەروەها چۆنییهتی کاریگهیری جەنگەکان و رووداوهکان لهسەر کۆمەڵگا بکات. بەلام له کتیبی میژووی بزردا ئەوهی كه دیاری نییه خەلک و چین و توێژهکانی ناو کۆمەڵگایه! ئەوهی كه بەرچاو ناکهویت بەرخۆدانەکانی خەلکی کورده به دریزایی میژوو. له باسکردنی میژووی ماددا، نه ته نیا تایبهتمه ندییه شۆرشگیرانه که ی دهسهلاتی ماد نابینیت، به لکوو میژووی مادی به تهواوی شیواندوو و بهراوه ژووی کردووتهوه. رۆڵ و نهخشی کوردان له دامهزراندنی ئیمپراتۆری ئەشکانی وهک دهسهلاتیکی سیاسی ولاتی کۆنی کوردهواری که ۴۷۰ سال فەرمانرواییان کردوو و پایتهخته که یان له کوردستان بووه و زمانه که یان زمانی کوردی میانە بووه، هەر باسی لی ناکات. نهخش و رۆلی کوردان له دامهزراندن و بهرپۆه بهرایهتی ئیمپراتۆری ساسانی لهم کتیبه دا هەر نابینی. یهکی له کۆنترین کتیبهکانی جیهان و اتا کتیبی ئەفێستا وهک کتیبی ئایینی مادهکان (کوردان) و خهت و زمانی ئەفێستایی و پهلهویی ئەشکانی که خهت و زمانی خەلکی کوردستان بووه له سهردهمی کۆندا، هەر باسی لی ناکریت و نووسەر هەر هیچیشی لی نازانی. دهیان و سهدان بهردهنووسی سهردهمی ئەشکانییهکان و ساسانییهکان که به خهت و زمانی پهلهویی ئەشکانی (کوردی میانە) له لایهن نووسهرازی کوردی ئەو سهردهمهوه نووسراون هەر باسی لی

ناکات. به راستی هه‌له‌کان ئه‌ونده زۆرن که باسکردن له‌سه‌ر هه‌موویان زۆر زه‌حمه‌ته و کاتی زۆری ده‌وی.

له‌کاتی خویندنه‌وه‌ی کتێبه‌که‌دا چه‌ند پرسیاریکم بۆ هاتووته‌ پێش، پیم باشه‌ هه‌ر لێره‌وه‌ ئاراسته‌ی به‌رپێژ سۆران هه‌مه‌ره‌شی بکه‌م:

۱. له‌به‌شی چواره‌م، «هه‌ستی جیاوازی ره‌گه‌زی له‌ ناو کورددا»، لاپه‌ره‌ی ۸۷، وه‌ها هاتوووه‌:

تێگه‌یشتنی ئه‌م‌پۆ له‌سه‌ر ناسنامه‌ی کورد ئه‌وه‌ ده‌لێت که کورد نه‌یتوانیوه‌ هه‌ستی‌کی روونی ده‌رککردن به‌ ناسنامه‌ی نیشتمانی تیدا ده‌ریکه‌وێت له‌ سه‌ده‌ی هه‌ژده‌ و نۆزده‌ی زاینیدا و ئه‌وه‌ بووه‌ته‌ هۆی ئه‌وه‌ی به‌ بێده‌وله‌تی بمینێته‌وه‌. له‌ راستیدا تێگه‌یشتن له‌ میژووی کورد به‌ زۆری متمانه‌ی کردووته‌ سه‌ر سنووری بۆچوونی گه‌رۆکه‌ رۆژئاواییه‌کان، دیپلۆماسییه‌کان، ئه‌فسه‌ره‌ سه‌ربازییه‌کان، بانگخوازه‌ ئاییینه‌کان، «ژن» و بازرگانه‌کان که له‌ چه‌ند سه‌ده‌ی رابردوودا سه‌ردانی کوردستانیان کردوو، ئه‌م پرۆسه‌یه‌ بووه‌ته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که گێڕانه‌وه‌ و لێکدانه‌وه‌یه‌ک له‌ لایه‌ن لیکۆله‌ره‌ ئه‌ورووپییه‌کانه‌وه‌ بێته‌ ئاراوه‌ که ناسنامه‌ و میژووی کورد رۆماتیککی بکات و وه‌ک هۆزگه‌لیکی نه‌گونجاو بیانخاته‌ روو که هه‌ستی یه‌کبوونی نیشتمانیان نه‌بوویت.

بێده‌وله‌تی بمینێته‌وه‌. له‌ راستیدا، تێگه‌یشتن له‌ میژووی کورد به‌ زۆری متمانه‌ی کردۆته‌ سه‌ر سنووری بۆچوونی گه‌رۆکه‌ رۆژئاواییه‌کان، دیپلۆماسییه‌کان، ئه‌فسه‌ره‌ سه‌ربازییه‌کان، بانگخوازه‌ ئاییینه‌کان، ژن و بازرگانه‌کان که له‌ چه‌ند سه‌ده‌ی رابردوودا سه‌ردانی کوردستانیان کردوو. ئه‌م پرۆسه‌یه‌ بووه‌ته‌ هۆی ئه‌وه‌ی که گێڕانه‌وه‌ و

دیاره‌ لێره‌دا مه‌به‌ستی نووسه‌ر ئه‌وه‌یه‌ که لیکۆله‌ره‌ ئه‌ورووپییه‌کان هه‌له‌یان کردوو که متمانه‌یان کردووته‌ سه‌ر بۆچوونی گه‌رۆکه‌ رۆژئاواییه‌کان، ئه‌فسه‌ر و... ژن و بازرگانه‌کان! به‌ واتایه‌کی تر، سۆران هه‌مه‌ره‌ش هه‌له‌که‌ی ئه‌وانی دووپات نه‌کردووته‌وه‌ و متمانه‌ی به‌ بۆچوونی «گه‌رۆکه‌ رۆژئاواییه‌کان و ژنان» سه‌باره‌ت به‌ رووداوه‌ میژوویییه‌کانی کورد نه‌کردوو!

پرسیاره که ئه وهیه: مه بهست له هینانی ناوی ژنان لیره دا چیه؟ بۆچی متمانه کردن به بۆچوونی ژنان بوو ته هۆی هه له له لیکۆلینه وه و له نووسینی میژووی کورددا؟ ئایا له بهر ئه وهیه که ژنان تی ناگهن؟ یان خود له بهر ئه وهیه که ژنان رۆمانتیکی بیر ده که نه وه؟

پرسیاری دووهم: س.ح.ر له کتیبه کهی خۆیدا رهخه له لیکۆله ره رۆژئاوا ییه کان ده گری که تیگه یشتنی راست و دروستیان نیه، به هۆی ئه وهی که متمانه یان کردووه ته سه ر بۆچوونی گه ریده رۆژئاوا ییه کان، (سۆران ح.ر ۲۰۲۲: ۸۷).

پرسیاره که ئه مه یه: ئه ی گه ریده عوسمانییه کان چی؟ ئه ی ئه مه چۆنه که کاک سۆران بۆ خۆی متمانه ی کردووه ته سه ر بۆچوونی «ئه ولیای چه له بی» که یه کیک له گه ریده کانی تورکی عوسمانییه، له راستیدا فه رمان به ریکی سولتانی عوسمانی بوو.

له لاپه ره کانی ۳۰-۳۱ دا ئاوا هاتووه: «گه ریده ی تورک، ئه ولیا چه له بی، چیرۆکیکی هاوشیوه ده گپه یته وه کاتیک که سه ردانی کوردستان ده کات و سه به رهت به بنه چه ی زمانی کوردی قسه ده کات. ئه و زمانی کوردی به کۆتترین زمان داده نیته که له دوای لافاوه که قسه ی پێ کراوه و ده لیته: به پێی میژوونوس مه قدیسی، یه کهم شار که دوای لافاوه کهی نوح دروست کراوه، شاری جودی بووه، ئه نجا قه لای سنجار و مه یفاریقین، شاری جودی له لایه ن مه لیک کوردیم [پادشای کوردان] دروست کراوه، که سه ر به کۆمه لگه ی پیغه مبه ر نوح بووه، پیاویک که به لایه نی که مه وه ۶۰۰ سال ژیاوه و به درپژایی و پانایی کوردستاندا گه راوه...».

دیسانه وه له لاپه ره ی ۱۹۹ ی کتیبی میژووی بزردا وه ها هاتووه: «ته نانهت نزیکي چوار سه د سال له مه وه بهر گه ریده ی تورک ئه ولیا چه له بی (۱۶۱۱- ۱۶۸۲ ی زایینی). ئاماژه به زاراوه کوردییه کان ده کات کاتیک له سه ر کورد

دهدویت و دهلیت:

«لهبهر ئهوهی که کوردستان خاکیکی بئ کوتای رهقه لانی و چیاپه، جوهره کانی زمانی کوردی تیدا که متر له دوازده نیه، ههریه که لهوی تر جیاوازه له گوکردن و وشه کاریدا، لهبهر ئهوه زورجار پیوستیان به وه رگیپر ههیه که بههوییه وه له وشه کانی یه کتری تیگهن، (س. ح. ر، ۲۰۲۲: ۱۹۹)».

به راستی فاکت هینانه وه له **ئهولیا ی چه له بی** بو لیکۆلینه وه یه کی زانستی جیگای سه رسوو پرمانه. تو بلی ئهولیا ی چه له بی که ماوه یه کی کورت به کوردستاندا گه شتی کردوو و تی په ریه، به ماوه کورته ئه ونده زانیاری له سه ر زمانی کوردی و شیوه زاره کانی و دیرینه بوونی پهیدا کردییت که لیکۆله ریکی ئاکادمیک له بهرچاوی بگریت و وه ک سه رچاوه یه ک ئاماژه ی پی بکات؟

ئه گه ر که سیک کتیه که ی **ئهولیا ی چه له بی** نه خویندیته وه له وانیه پی وایی که میژوونوو یان جوغرافیناس و یان زانییه کی گه وره یه. له راستیدا گه شتنامه که ی **چه له بی** زیاتر له گالته جار ده چی، خوینهر ده بی له کتیه که پیدا به دوا ی ئه وه دا بگه ری که ئاخۆ **چه له بی** شتی راستی وتوو! با سهیری ئه م دوو نمونه ی خواره وه بکه ین که له کتیه که پیدا هاتوو:

«چه له بی چه دیسیکی **پیغه مبه ر** وه ها ده گپرته وه، کاتی **پیغه مبه ر** له گه ل میکایل و تووژی کردوو و توو یه تی: زمانی خه لکی به هه شت عه ره بی و فارسی ده ریه، (اولیا چلبی، علی ابوالقاسمی، ۱۴۰۰ خورشیدی، ص ۳۶)».

دیسانه وه کاتیک له **ئه رده بیل** ده بی چیرۆکیکی سهیر سه باره ت به به ردیک ئاوا ده گپرته وه:

«له ده ره وه ی شاری **ئه رده بیل** به ردیکی ره شی، خری، زور زل و قورس هه یه که ساف و لووس کراوه و ده ره وشیتته وه. له سه رده می کۆندا کاهینه کان

به خهتی عیبری لهسهریان نووسیوه و نیگاریکیشیان لهسهر بهردهکه
 کیشاوه. کاتیک له **ئهردهبیل** باران ناباری، خه لکه که به گهوره و بچوکه وه
 به دهولمه مند و بهگزاده وه دهچن و بهردهکه تلیر دهکه نه وه به ره و ناو شار.
 له گه ورهیی خودا سی شه و سی رۆژ باران دهباری و هه موو شوینیک پر
 ده بی له ئاو، پاشان که بهردهکه دهگه پیننه وه بۆ شوینه که ی خۆی، بارانه که
 ده بریتته وه. سهیره که ی له وه دایه هه رچهنده ئه و بهرده زیاتر به ره و شار نزیك
 ده بیتته وه هه ر به و راده ش بارانه که به گورتر ده بی. ئه گه ر بیت و ئه م بهرده
 بگوپزیتته وه بۆ شوینیک دیکه، ئه وه بهردیکی تری گه وره ی چوارگۆشه
 جیگای ده گرتته وه که به خهتی **عیبرانی و سریانی** لهسهری نووسراوه.
 ئه م بهرده چوارگۆشه یه دوازه کونی هه یه، هه تا ئه و کاته ی که بهرده که ی
 پیشوو جاریکی تر نه گه ریتته وه سه ر شوینه که ی خۆی، له م کونانه وه هه ر
 ئاو هه لده قولی. زانایانی **ئهردهبیل** لهسهر ئه م بهرده ده لین که **حه زره تی**
موسا له «**سه حرای تیه**» به گۆچانه که ی خۆی دوانزه جار به سه ریدا داوه
 که بووه ته هۆی هه لقولینی دوانزه رووباری ئاو له م بهرده دا و ئاماژه ده که ن
 بۆ ئایه ی «**فاضرب بعصاک الحجر فانفجرت منه اثنا عشر عینا**»، (اولیاء
 چلبی، علی ابوالقاسمی، ۱۴۰۰ خورشیدی، ص ۳۶).

ئه و وه رگیره ئیرانییه که کتیبه که ی چه له بیی به فارسی وه رگیراندوو ه ته وه، له
 سه ره تای کتیبه که دا له باره یه وه وه های نووسیوه:

«پرسیاریک که خوینهر له پاش خویندنه وه ی گه شتنامه که ی **چه له بی** بۆی
 دیته پیشی، ئه مه یه که ئاخۆ ئه و شتانه که نووسیویه تی راستن یان ته نیا
 به ئاره زوو و خولیای خۆی نووسیویه تی. زۆر که س پیمان وایه هیندیک
 له و گه شتانه که باسی ده کا بۆ خۆی هه ر نه رۆیشتوو، وا دیاره که ئه م
 ره خنه یه سه باره ت به گه شته کانی له ئیراندا راست بن، چونکه هیندی له
 نووسراوه کانی به قسه ی خورافی رازاندوو ه ته وه، هیندیکیشی کوپیکراوی

بابه‌ته‌کانی نووسه‌رانی ترن، هه‌والی غه‌یین، خولیا‌ی سه‌یر و سه‌مه‌رن، زۆرجار هه‌ر باسی په‌سه‌نددانه‌وه‌ی خۆیه‌تی له‌گه‌ڵ گه‌ی‌رانه‌وه‌ی سه‌یر و سه‌مه‌ر، پرن له‌ زانیاریی هه‌له‌ که له‌ هه‌یچ سه‌رچاوه‌یه‌کدا باسی له‌ نه‌کراوه، هه‌روه‌ها زۆر جارن به‌ هه‌له‌ باسی په‌ی‌گای گه‌شته‌کانی خۆی ده‌کات وه‌ک ئه‌وه‌ی که ده‌لێ له‌ سه‌هه‌ندوه‌ چووم بۆ نه‌هاوه‌ند، له‌ قه‌سری شه‌یرینه‌وه‌ چووم بۆ قه‌زوین، له‌ سه‌نه‌وه‌ گه‌ی‌شتمه‌ قوم یان له‌ مووسله‌وه‌ گه‌ی‌شتمه‌ قه‌لای سه‌هه‌ند و... (سفرنامه‌ اولیاء چلبی به‌ ایران، علی ابوالقاسمی، دکت‌ر مه‌دی وزینی افضل، ۱۴۰۰، ص ۱۲).»

له‌ ئیمپراتۆرییه‌ته‌ کوردیه‌ دێرینه‌کانه‌وه‌ هه‌تا رووخانی ماده‌کان

ئیمپراتۆری میتانی:

سو‌ران ح.پ له‌سه‌ر فه‌رمانه‌وایی میتانی شتیکی وای باس نه‌کردوه‌، نه‌ باسی شه‌ره‌کانیان، نه‌ باسی په‌ی‌که‌وتنه‌کانیان له‌گه‌ڵ ده‌سه‌لاته‌کانی تردا به‌تاییه‌ت په‌یماننامه‌که‌ی نیوان شوپیلولیوما‌ی پادشای هه‌تیان و شاتیوازه‌ی پادشای میتانیان. نه‌ باسی په‌یوه‌ندییه‌کانیان له‌گه‌ڵ ولاتی میسر و ئه‌وه‌ی که پادشایانی میتانی به‌ سه‌ پشت په‌یوه‌ندیی ژنخوازیان له‌گه‌ڵ فه‌یره‌ونه‌کانی میسردا هه‌بووه، نه‌ باسی خودا هاوبه‌شه‌کانی میتانی- هوری، نه‌ باسی نامه‌که‌ی توسراتتا پادشای میتانی بۆ ئامنحوتبی سییه‌م وا ئیستا له‌ مۆزه‌خانه‌ی بریتانیایه‌ و نه‌ش ته‌نانه‌ت ناوی پادشایانی میتانی باس کراوه.

نووسه‌ر به‌ گه‌شتی له‌سه‌ر هۆزه‌کانی «هوری/خۆری» دیدی نارۆشن و هه‌له‌ی هه‌یه، هه‌موو هۆزه‌کانی هوری به‌ بنه‌چه‌ی کورد ده‌ژمێری و زمانه‌که‌شیان وه‌ک زمانی کوردی کۆن واتا (مادی) په‌یناسه‌ ده‌کات. لیکدانه‌وه‌کانیشی بۆ وشه‌کانی زمانی میتانی و ده‌قه‌که‌ی که‌یکولێیش نازانستی و هه‌له‌ن.

پيشه‌كى بۇ روونبوونەوہى زياتر به پيويستى دەزانم كه كورته‌يهك له‌سەر هۆزه‌كانى هورى/خۆرى باس بكەم: له هەزاره‌ى سييه‌مى پ.ز. هەتا نيوه‌راستى هەزاره‌ى يه‌كه‌مى پ.ز. كۆمه‌ليك هۆزى جۆراوجۆر له باكوورى ميژوپۆتاميا دا هەر له كەركوك و هەوليرەوہ بگره هەتا سەرەوہى گۆلى وان و ئەرمەنستانى ئيستا، نيشتەجى بوون كه به ناوى «هورى/خۆرى» دەناسران.

ليڤه‌دا پيويسته ئەوہ روون بكرتەوہ كه دەسته‌واژەى خۆرى يان هورى چەمكيكى ئايينى و نيونائيكى گشتيه بۆ ئەو هۆزانە كه ئايينىكى هاوبەشيان هەبووہ. لەم بارەوہ د. جەمال رەشيد له كتيبي ليكۆلينەوہيه‌كى زمانەوانى دەربارەى ميژوويى ولاتى كوردەوارى وەهاى نووسيوه: «وشەى هورى نيشانەيه‌كه بۆ ئەو نەتەوانەى كه له ولاتى زۆزان (كوپستان/ سوبارتوو) دا ژياون و خەلكەكه باوەريان به خوداوەنديكى مەزن هەبووہ و نيشانەكه‌ى كەوانەى ئەو هەتاوہ بووہ، كه به هەر دوو بالە ئاوە‌له‌كانى له ئاسماندايه» (د. جەمال رەشيد، ۱۹۸۸: ۱۸۶-۱۸۷).

واتا هەر وهك چۆن چەمكى موسولمان ئاماژەيه‌كه بۆ چەندين نەتەوہى جياواز، چەمكى «هورى/خۆرى» يش ناوانايكه بۆ چەند هۆزىك كه زمانى جياوازيان هەبووہ بەلام خوداكانيان هاوبەش بووہ.

ژمارەى خوداوەندانى هۆزه ئارييه‌كان لهو سەردەمەدا گەليك بوون، لەوانە قارونا (ئاھورا) كه خوداوەندى ياسا و خوو و رەوشت‌چاكي بووہ. ئيندرا كه خوداوەنديكى زۆر بەهيز بووہ، خوداوەندى جنسى و جەنگ بوو، هەروەها زۆر حەزى له خواردنەوہى مەى (سۆما/هۆم) بووہ. ميترا خوداوەندى خۆر و هەروەها خوداوەندى پەيمان و ريكەوتن و نەسەتەيه/ناساتيا (ناھيتا/ئاناھيتا) خوداوەندى پاريزەرى ئاو و خوداوەندى پيت/فره‌پيتى (بەرەكەت) بووہ.

ئیوی ئەم خودایانە لە تیکستی ئەو پەیماننامەیه که لە ئیوان شوپیلولیومی پاشای هیتیان و شاتیوازی پاشای میتانیاندا مۆر کراوه هاتوون.^۱ [ناوی شاتیوازه له دوو برگه پیک هاتوو، شاتی هه مان وشه ی «شادی»یه له کوردیدا و «وازه» ش وشه یه کی کوردیه له شیوه زاره کانی هه ورامی و زازاکیدا که واتای «خوازه» دهدات، پیکه وه به واتای «شادی خوازه»یه].
 تیکه لیبوونی هۆزه کانی میتانی له گه ل هۆزه کانی دیکه ی ناوچه که دا بوو به هۆی پیکه اتی تیکه لاییه کی ئایینی و کولتوری له ئیوانیاندا و خوداوه ندانی دیکه ی هوریش دوا جار بوون به خودایانی میتانییش، ئەم خودایانە بریتی بوون له:

۱. کوماری (باوکی خوداوه ندان) ۲. تیشوپ (خوداوه ندی ئاووه وها / باو و باران). ۳. هیپا / خیپا / خه پا (هاوسه ری تیشوپ) ۴. کوشوخ ۵. شاشکا (خوداوه ندی خوشه ویستی و جهنگ) که خوداوه ندی عه شتاری هوریه نه ۶. شیری ۷. شوالا ۸. کوروی ۹. تیل ۱۰. تیروی.
 «هیپا / خیپا / خه پا» هاوسه ری تیشوپ خوداوه ندی با و بۆران بووه، ناوی ئەم خوازنه که وتووته پاش ناوی شازاده کانی میتانی، وهک تادو- خه پا و ههروه ها گیلو- خه پا.

هه ره سه باره ت به واتای چه مکی «خۆری/هوری»، زمانه وان و نووسه ری ئالمانی «فیله یلم گه یگه ر» ده لێ:

«ناوی «خۆریان/ هوریان» په یوه ندی به ناوی خوه ر (Hvar)، خوای خۆره وه هه بووه. هه بوونی ئەم ناوه له باکووری میژوپۆتامیادا و بلا بوونه وه ی وهک ناویکی ئایینی که له دوایشدا بوو به ناویکی نه ته وه یی بۆ هه موو ئەو دانیشه وانیه ی که باوه ریان به خوای خۆر هه بوو وهک گۆتی، لۆلۆیی و کاسی و هی دی».

(Geiger W. Ostirani Sche Kultur in Altertum. Erlangen 1882 p. 29)

^۱ . <http://www.heritageinstitute.com/zoroastrianism/ranghaya/mitanni.htm>

هۆزه‌کانی هوری/خۆری به چەندین زمان و شیوه‌زاری جیا له یەک دەدوان، که هەتا ئێستا که دوو زمان لەم زمانانە ناسراونەتەوه:

- یەکیکیان زمانی هوریه که هەتا ئێستاش لیکۆلەران و پەسپۆرانی بواری زمانە کۆنەکان نەیان توانیوه هیچ پەيوه‌ندییهک له ئیوان ئەم زمانە له‌گەڵ زمانە هیندوئەوروپیه‌کان و یان زمانە سامیه‌کان و یان زمانە ناسراوه‌کانی سەردهمی کۆن وەک ئیلامی یان سۆمەری بدۆزنه‌وه.

- ئەوی دیکەش زمانی میتانییه که وەک کوردی سەر به خێزانی زمانی هیندوئەوروپیه و نزیکایه‌تییه‌کی زۆری له‌گەڵ زمانی سانسکریتیدا هه‌یه.

له پاش تیکچوونی ئیمپراتۆری میتانی، له شوینی دەسه‌لاتی ئەوان، سە فرمانڕه‌وای تر دامه‌زران، له‌وانه: ئاشور، ماننا و ئۆرارتوو.

ده‌قی که‌یکۆلی:

سۆران ح. ر گرینگیه‌کی تایبه‌تی داوه به ده‌قی که‌یکۆلی، نووسەر له باره‌ی ئەم ده‌قه‌وه له چەندین جیگادا، له‌وانه له لاپه‌ره‌کانی ٤٠-٤٤، لاپه‌ره‌ی ٧٣، لاپه‌ره‌کانی ٢٣٥-٢٣٦ و لاپه‌ره‌ی ٢٣٩، باسی لێ کردووه و لیکدانه‌وه‌ی بۆ وشه‌کان و تیکسته‌که‌ی کردووه. به داخه‌وه نووسەر وێنه‌یه‌کی لێل له ده‌قه‌که به خوینەر پيشان ده‌دات و له هه‌مان کاتدا لیکدانه‌وه و مانا‌کردنه‌وه‌ی وشه‌کانیش راست و زانستیانه نین.

نووسەر له لاپه‌ره ٤١ دا وه‌های نووسیوه: «بۆ یه‌که‌م جار له میژوودا، پیاویک رینماییه‌کانی راهینانی ئەسپی تۆمار کردووه. ئەو ده‌قه به ناوی راهینره‌که‌وه ناونراوه کیکۆلی (kikkuli) ی سەر به خاکی میتانی. زمانی ده‌قه‌که به هیتی له‌گەڵ وشه‌ی هوری/میتانی ده‌ستنیشان کراوه، چەند لیکۆله‌ریک هه‌ولیان داوه که بیخویننه‌وه و پەيوه‌ندی بدۆزنه‌وه له ئیوان ده‌قه‌که و زمانه دیرینه‌کان و کولتووهره‌کاندا. سەرهرای ئەوه، زۆربه‌ی هه‌وله‌کان له ژێر کاریگه‌ری تیۆری ئاریدا دراون. به‌و جوهره، هه‌وله‌کان ته‌رکیزیان کردۆته

سەر بەستنهوهی بنهچهی وشهکان به زمانی سانسکریتتهوه، بێ ئهوهی ئهجامیکی قهناعهتپیکراو بدن به دهستهوه. (سۆران ح.ر. ۲۰۲۲: ۴۱)». ديسانهوه له لاپههکانی ۲۳۵-۲۳۶دا وههای نووسیوه: «کوئترین رینمایي راهینانی ئهسپ که مابیت، له لایهن پیاویکی میتانییهوه نووسراوه به ناوی کیکۆلی و زمانهکهی به هیتی وتیکهلی هوری دانراوه، که خهلکی کوردی ئهمرۆ لئی تیدهگات و پهیوهسته به زمانی مادییهوه. (سۆران ح.ر. ۲۰۲۲: ۲۳۵-۲۳۶)».

ئهگەر کهسیک زانیاری لهسەر ئهه دهقه نهییت، وا تی دهگات که ئهه دهقه له لایهن کهیکۆلییهوه نووسراوتهوه، له کاتیکدا ئهه دهقه نهک له لایهن کهیکۆلییهوه بهلکوو له لایهن چوار نووسهروهوه تۆمار کراوه و به پپچهوانهی قسهکهی سۆران ح.ر، نزیکایهتی ئهه دهقه لهگهڵ زمانی سانسکریتیدا حاشاههلهگره و وهکوو رۆژی رووناکه. به کورتی چیرۆکی ئهه دهقه بهم شیویه:

له سههتای سهدهی نوزدهیههدا، له پاش گهران و ههلهکۆلینییکی زۆر له هاتوسا (بوغازکوی- تورکیا) پایتهختی کوئی هیتیان، ژمارهیهکی زۆر تابلۆی گلین (نزیک به ده ههزار) که زۆربهیان به زمانی هیتی بوون دۆزرایهوه. یهکی لهو نووسراوانه که به خهتی میخی و زمانی هیتی نووسراوه، له نیوان سالهکانی ۱۹۰۶-۱۹۰۷ی زاینیدا دۆزرایهوه، ئهه نووسراویه به دهقی کهیکۆلی ناوبانگی دهکردوه، که له راستیدا نووسراویهکی رینوینیه بو پهرورهکردن و راهینانی ئهسپان بو جهنگ و بو راکیشانی ئهرابهی جهنگی که لهسەر چوار تابلۆی گلین و له ۱۰۸۰ دیردا نووسراوتهوه. مامۆستای پهرورهکردنی ئهسپهکان کهسیکه به ناوی کهیکۆلی که خهلکی ولاتی میتانییه. نووسراوهکه بهم شیویه دهست پێ دهکات:

«ئاوا دەلی کەیکۆلی راهینەری ئەسپان لە ولاتی میتانی».

دوایی کەیکۆلی زۆر بە وردی باسی چەندوچۆنی پێدانی خۆراک بە ئەسپەکان و چۆنایەتی خاوینکردنەو هیان دەکات و دواچاریش بەرنامەیهکی ریکوپییک بۆ مەشقیکردنی ئەسپەکان دادەرپێژی. ماوهی راهینانەکه ۲۱۴ رۆژە که لە وەرزی پاییزهوه دەست پێ دەکات، کاتی راهینانەکه جیاوازه، هیندی جار بە شهو و هیندی جاریش بە رۆژه، مەبهستی وایه که ئەسپەکان وا بار بێنی که بتوانن لە رۆژیکدا ۱۵۰ کیلۆمەتر رینگا بپرن، (Ola Wikander, 2007). (döda språk, 2007)

لەسەر تابلۆکانی کەیکۆلی توێژینهوهی زۆر ورد و هههملایه نه کراوه، زانایانی زمانه کۆنهکانی میزوپۆتامیا به بهراوردکردنی ئەم چوار تابلۆیه له گهڵ یهکترا له بابەت ئەو ئەلفوبییه که به کار هاتوه، شیوهی نووسینیان و ههروهها زمانی نووسینهکان، گهیشتهونهته ئەو ئەنجامه که هیندییک لهم تابلۆیانە رهسەن (ئۆرژینال) نین به لکوو کوپی کراون. تابلۆ رهسەنهکان له سهدهی ۱۵ ی پ. ز نووسراون به لام کوپیههکان له سهدهکانی ۱۴ و ۱۳ ی پ. ز نووسراونهتهوه. له دهقه کوپیههکاندا ئەو وشه گهلهی که «هیتی» نین سراونهتهوه. ههروهها به پێی ئەم لیکۆلینهوانه کەیکۆلی و نووسه رهکان له زمانی یهک تینه گهیشتهون و وا دهردهکهوئ که وتهکانی کەیکۆلی به یارمهتی وه رگیپر و له لایه ن چوار که سهوه نووسراونهتهوه که ئاستی زانستیان له نووسین و ههروهها له زمانی «هیتی» دا له یهک جیاواز بووه. بۆیه هه ر ئەم که مو کوپریانه له لایه که وه و نه بوونی هیندییک دهسته واژهی تایبهت بۆ مەشقیکردنی ئەسپان له لایهکی ترهوه وای کردوه که نووسه رهکان ناچار بوون له وشه و دهسته واژهی زمانانی تری وهک سۆمه ری، ئەکه دی، خۆری (هوری) و میتانی که لک وه ر بگرن. ئەو وشه گهلهی له تیکسته که دا که میتانین ئەمانه ن^۲:

۲. (Ola Wikander, döda språk, 2007)

Aika-wartanna: به واتای یهک خول / یهک گهر هاتوو، که ده توانریت بوتریت ئەمه دهقاودهق یهک دهگریتتهوه له گه‌ل زمانی سانسکریتیدا که ده‌بیتته «Eka- vartana».

به‌رله‌وه‌ی په‌یوه‌ندی ئەم ده‌سته‌واژیه له‌گه‌ل زمانی کوردیدا پیشان بدریت، پیوسته باسی ئەمه بکریت که له سه‌رده‌می ئەشکانییه‌کاندا زمانی کوردی که‌وته به‌ر کاریگه‌ریی زمانی ئەشکانییه‌وه و **هیندی** گۆران به‌سه‌ریدا هات، یه‌کیک له‌وانه‌ گۆرینی ده‌نگی «و» بوو بۆ «گ»، وه‌ک وشه‌کانی «وه‌رک / وه‌رگ» بوو به (گورگ)، « وه‌ریس / وه‌ریسه» بوو به (گوریس)، هه‌ر به‌م شیوه‌یه «وتن» (گۆتن)، «ورز» (گورز). وشاد (گوشاد)، ویز (گویز)، ئاور (ئاگر)، پیشه‌وه‌ر (پیشه‌گه‌ر)، دادوه‌ر، دادگه‌ر، دادگه‌ری، ویشتاسپ (گۆشتاسپ):

«ئەم کاریگه‌ریی و گۆرانه له‌هه‌موو شیوه‌زاره‌کانی کوردیدا وه‌ک یه‌ک نییه، له شیوه‌زاری هه‌ورامیدا که‌مترین و له شیوه‌زاری سۆرانیدا زۆرتین کاریگه‌ریی هه‌بووه، (خودی شیوه‌زاری سۆرانی ده‌رهاو‌یشته و ده‌ره‌نجامی کاریگه‌ریی زمانی ئەشکانییه له‌سه‌ر زمانی کوردی یان به‌جۆریکی تر شیوه‌زاره‌ی سۆرانی هه‌مان شیوه‌زاری کرمانجییه که که‌وتووته به‌ر کاریگه‌ریی زمانی ئەشکانییه‌وه)».^۳

ده‌سته‌واژه‌ی «Aika-war-tanna» له‌سێ بر‌گه‌ پیک هاتوو به‌م شیوه‌یه: بر‌گه‌ی یه‌که‌م Aika هه‌مان وشه‌ی «ئیک / ئیکا» یه‌ له‌ کرمانجیدا که واتای «یه‌ک» ده‌دات. بر‌گه‌ی دووه‌م war (وه‌ر)، واتای «خول / ده‌ور» ده‌دات، که له‌ راستیدا «وه‌ر» هه‌مان وشه‌ی «گه‌ر» ی کوردییه به‌ واتای «خول (ده‌ور)»^۴ که له‌ژێر کاریگه‌ریی زمانی ئەشکانیدا ده‌نگی «و» گۆردراوه بۆ

۳. بروانه بۆ کتیبی ناسنامه‌ی زمانی کوردی، فازل نوسولیان، ۲۰۱۵، به‌رگی سینیهم، به‌شی هه‌فته‌م تاییه‌تمه‌نددییه‌کانی شیوه‌زاری سۆرانی و زمانی ئەشکانی.

۴. هه‌نبانه بۆرینه، فهره‌نگی کوردی- فارسیی هه‌ژار، سالی ۱۳۶۹ تاران، ل ۷۲۵.

«گ» که ئیستا ئەم وشەیه له کوردیدا وهک «گەر» گۆ دهکری، بۆ نموونه دهلین «گەر» یک هه‌لپه‌رین یان له «گەر» ی یه‌که‌می کۆبوونه‌وه‌که‌دا، یان له گه‌ری یه‌که‌می یارییه‌کاندا. بره‌گی سییه‌م **tanna** هه‌مان وشه‌ی «تانه/ دانه» ی کوردیه، ئەگەر به‌ زمانی کوردی ئیستا بنووسرێته‌وه ئاوی لێ دیت: «یه‌ک- گەر-تانه (یه‌ک- دانه- گەر)»، واتای یه‌ک دانه خول (خولیک).

Tri-wartanna: له سانسکریتیدا ده‌بیته «Tri-vartana». به‌ کوردی ئەم‌رۆ ده‌بیته «سێ دانه گەر».

Panza-wartanna: له سانسکریتیدا ده‌بیته «Panca-vartana». وه‌رگێرانه‌که‌ی به‌ کوردی ده‌بیته «پنج دانه گەر» واتا «پنج دانه خول». له کوردیدا وشه‌ی سه‌پتا گۆرانی به‌ سه‌ردا هاتوو و بووه به‌ هه‌پتا و دوا‌جار هه‌فت، به‌ واتای هه‌فت دانه گەر.

Na-wartanna: له کرمانجیدا «نۆ» وه‌ک «نه» گۆ ده‌کری. له سانسکریتیدا ده‌بیته «Nava-vartana». وه‌رگێرانه‌که‌ی به‌ کوردی ده‌بیته «نۆ دانه گەر».

Assussanni: به‌ واتای راهینه‌ری ئەسپان هاتوو. ئەم وشه‌یه له سانسکریتیدا ده‌بیته «Asva- sani». وشه‌ی ئەسوه- سانی، له دوو بره‌گه‌ پیک هاتوو. یه‌که‌م ئەسوه که به‌ واتای ئەسپه. بره‌گی دووهم سانی که به‌ واتای راهینه‌ره.

ئێستا با بزانی سۆران ح. ڕ چۆنی لیک داوه‌ته‌وه:
 نووسەر له لاپه‌ره ٤٣ ی کتێبه‌که‌یدا سه‌باره‌ت به‌ ده‌سته‌واژه‌ی Aika- wartanna وه‌های نووسیوه:

«له زمانى كوردیدا دهیته yak/ek (yak/ek + bār/jār-dāna یهک + bār/jār «كهړهت + dāna «یهكهیهك»). ههر دوو وشه ی كوردی نوئی bār/jār و dāna هاوشیوهی سۆمه ریشه. له سۆمه ریدا ara «كهړهت» و dana «یهكهیه». ههروهها وشه ی stāna هوری دهیته dana سۆمه رى و dāna ی كوردی نوئ. بهو جوړه ده رپرینه كانی سهروهه له سى زمانى سۆمه رى و هورى و كوردی نویدا هاوشیوهن.

(۱). هورى / هیتی uar-tanna

(۲). سۆمه رى: ara-dana

(۳). كوردی نوئ: bār/ jār-dāna

له پاشان سۆران ح. پ ئەمه ی کردووته بنهما بۆ لیکدانوه و مانا کردنهوهی پاشماوهی دهقهكه. بهلام ههروهك پروون کرایهوه «war» به واتای «گهړ/ دهور» ه نهك به واتای جار/ بار. له وهرگیړانه ئینگلیزیهكهیشیدا وهك (Round) وهرگیړدراوهتهوه، مهبهست ئهوهیه: «ئسپهكه یهك دانه گهړ/ خول بداتهوه، یان سى دانه گهړ/خول بداتهوه و...» واتا لیږه ئهگهړ «جار» له باتی «گهړ» دابنریت رستهكه بیواتا دهبى. بیجگه لهمهش، هیچ یاسایهكى زمانهوانییش له پشت گۆرانى «war» بۆ جار نییه. كه وابوو ئیتر لیکدانوه و مانا کردنهوهی رستهکانى تریش له پهیوهندی لهگهڵ «گهړ» دا ههلهیه.

بیجگه لهمه له رستهی ژماره (۱) دا، زمانهکانى هورى و هیتی وهك یهك زمان دانراون، كه ئەمهش بۆ خوئ ههلهیهكى گهورهیه؛ هورى و هیتی دوو زمانى بهتهواوی لهیهك جیاوازن. ئەوانه ی كه لیکۆلینهوهیان له زمانهکانى هیتی و هورى کردوو، پهیوهندییهكى وا له نیوان ئەم دوو زمانه دا نابینن. زمانى هیتی زۆر به باشى ناسراوتهوه و پرژمانهكەشى پروون کراوتهوه. تهنانهت لهو سهردهمهشدا، واتا ۳۵۰۰ سال پیش ئیستا، كهیکۆلى له زمانى

هیتی تینه‌گه‌یشتوو و به یارمه‌تی وه‌رگیر له‌گه‌ل نووسه‌ره هیتییه‌کاندا قسه‌ی کردوو.

هه‌روه‌ها سۆران ح.ر له لاپه‌ره‌ی (٤٤-٤٥) دا کۆمه‌لیک وشه‌ی مادیی په‌یوه‌ندی‌دار به ئه‌سپی له‌گه‌ل کوردیی نویدا به‌راورد کردوو. هه‌رچه‌ند زمانی کوردی بی هیچ گومانیک په‌یوه‌ندی راسته‌وخۆی له‌گه‌ل زمانی مادیدا هه‌یه، به‌لام ئه‌م به‌راوردکارانه‌ی سۆران ح.ر دروست نین و ته‌نیا سه‌یری رواله‌تی وشه‌کان کراوه بی ئه‌وه‌ی ره‌چاوی یاسا‌کانی زمانه‌وانی کراییت.

ئهمه‌ش هیندیک له‌و وشه‌گه‌له‌ که له لاپه‌ره‌ ٤٤ ی کتیی میژووی بز و نه‌گیردراوه‌ی کورددا هاتوون:

وشه‌ی به‌رانبه‌ر له کوردیی نویدا	وشه‌ی مادیه‌کان
aspa-bāra (باریکه له‌سه‌ر پشتی ئه‌سپ)	aspa-bara (ئه‌سپ سوار)
aspa-saira (خاوه‌نی ئه‌سپی سه‌رسووره‌ینه‌ر)	aspa-sri (خاوه‌نی ئه‌سپی جوان)
aspa-šuāna (شوانی ئه‌سپ)	aspa-šuna (قامچی ئه‌سپ به‌ده‌ست)
aspa-uasēna (که‌سیک که کۆتروۆلی ئه‌سپ ده‌کات، ئه‌سپ ده‌وه‌ستییت)	asp-vaiθana (ئه‌وه‌ که‌سه‌ی که ئه‌سپ ده‌ناسیت)

۱. **aspa-bara**: ئەسپه بارا به واتای «باریکه لهسەر پشتی ئەسپ» نییه. ئەم خۆپندنهوهیه هه‌له‌یه. ئەم وشه «ئەسپه به‌ره» یه، بهر له چاوگی بردن، ئەسپه به‌ره دواجار گۆراوه بۆ ئەسپه بارا، پاشان ئەسوارا و پاشان وشه‌ی «سوار» ی لێ کهوتوووتهوه. که وابوو به واتای «سوار» ه نهک باریک لهسەر پشتی ئەسپ.

۲. **aspa-sri**: ئەسپه سه‌ری به واتای ئەسپی جوانه و هیچ په‌یوه‌ندییه‌کی به «خاوه‌نی ئەسپی سه‌رسوورپه‌ینه‌ر» هوه نییه، ئەم ماناکردنهوهیه به ته‌واوی هه‌له‌یه، نووسەر هیچ به‌لگه‌یه‌کیشی بۆ ئەم واتایه پێشکەش نه‌کردوو. **sri** وشه‌یه‌کی کۆنی کوردییه، له سانسکریتی و له ئەفێستاشدا هاتوو، پروانه بۆ (فره‌نگ واژه‌های اوستایی، احسان بهرامی، ۱۳۶۹ خورشیدی، جلد سوم، ص ۱۴۸۲)، هه‌روه‌ها له فره‌هنگی ئەفێستایی کانگا له لاپه‌ره‌کانی ۵۵۴ و ۵۲۲دا شیوه‌کانی تری ئەم وشه‌یه به‌م جو‌ره هاتوو:

(srayan= elegance; beauty (k522)

(srîra [-]= fair, fine, beautiful (k554)

srî :	(ر) . (و) .	سری:
to be beautiful or elegant.		زیابودن یا خوشگل بودن . مانند واژه سنسکریت است که معنی آن زیبا و نرم ،

ئەم وشه‌ی له کوردیی کرمانجیشدا له شیوه‌ی ناوی کچاندا هه‌ر ماوه‌ته‌وه و وهک «سه‌رای» گۆ ده‌کری. چه‌ندین گۆرانیبێژی کورد له باکووریش گۆرانی «Serayê» یان چریوه که گۆرانییه‌کی کۆنی کوردییه.

۳. **aspa-šuna**: سۆرانی ح. ر له به‌رانبه‌ر «ئەسپا شونا» به واتای «قامچی ئەسپ به‌ده‌ست» ده‌سته‌واژه‌ی «شوانی ئەسپ» ی داناوه، که هیچ

په یوه نډیبه کی به م وشه یه وه نییه. ئەگەر بیت و وشه ی ئەسپ له رسته کاندایه بسپرینه وه، ده می پته وه وشه ی «قامچی به ده ست» به رانه ر به شوان، که ئاشکرایه قامچی به ده ست و شوان هیچ په یوه نډیبه کی دوور و نزیکیان نه له باری ماناوه و نه ش له باری زمانه وانیه وه پیکه وه نییه. له راستیدا ئەمه زیاتر له گالته ده چی هه تا مانا کردنه وه.

٤. asp-vaiθana: ئەو که سه ی که ئەسپ ده ناسیت، سۆران ح. ر به رانه ر ئەم ده سته واژه یه نووسیویه تی «asp-uasēna» (ئەسپ وه سپنه، که سیک که کوترۆلی ئەسپ ده کات / ئەسپ ده وستینیت). ئەم لیکدانه وه و مانا کردنه وه ش به راستی وهک گالته ی مندالان وایه، چونکه ده سته واژه یه ک وهک «ئەسپ وه سپنه» له کوردیدا نه بووه و نییه، سۆران ح. ر بۆ خۆی دروستی کردووه. نووسه ر له به رانه ر وشه ی «ناسین» وشه ی «وه سپنه» له چاوگی «وه ستاندن» ی داناوه، که وهک دیاره ناسین هیچ په یوه نډیبه کی له گه ل و ستاندندا نییه. «وه سپنه» ش وشه یه کی زۆر نوییه و له کوندا قهت به م شیویه به کار نه هاتووه.

سۆران ح. ر له لاپه ره ی ٤١ دا، لیکۆله رانی رۆژاواپی ده داته به ر ره خنه و ده لئ: «له ژیر کاریگه ری تیوری ئاریدا تی کو شاون که په یوه نډیبه ئەم ده قه له گه ل زمانی سانسکریتدا پیشان بدن به لام بی ئەوه ی که ئەنجامیکی قه ناعه تپیکراو بدن به ده سته وه!» من لیره دا ئەو لیکۆلینه وه یه که لیکۆله ری سویدی، ئولا ویکاندر، له باره ی ئەم ده قه وه نووسیویه تی پیشکه شتان ده که م که نیشان ده دا قسه که ی سۆران ح. ر له راستی به دووره و بیینه مایه.^٥

ئولا ویکاندر له سه ر ده قی که ی کۆلی لیکۆلینه وه یه کی ورد و زانستیانه ی

^٥. (Ola Wikander, Döda språk, 2007 p 36-37).

کردوو و زمانی دهقهکهی لهگه‌ل زمانی سانسکریتیدا بهراورد کردوو. من لیره له خوارهوه لیکدانهوهکانی ویکاندر لهگه‌ل لیکدانهوهی خۆم بۆ وشه‌کان و ههروهها لیکدانهوهکانی سۆران.ح.ر له خشتهیه‌کدا داده‌نیم. جا با بزاین ئایا زمانی میتانی لهگه‌ل سانسکریتیدا په‌یوه‌ندی هه‌یه یان نییه‌تی. به‌رێز سۆران.ح.ر ده‌لی زمانی میتانی هه‌مان زمانی کوردییه و ئه‌وه‌ی که لیکۆله‌ران ده‌لین زمانی میتانی په‌یوه‌ندی به سانسکریتییه‌وه هه‌یه راست نییه.

سۆران ح - ر	کوردی	سانسکریت	میتانی
Yak-jār-dāna	yak-gar-dāna یه‌ک دانه‌گه‌ر	Eka-var-tana	aika-war-tanna
hire-jār-dāna	sē-gar-dāna سه‌ی دانه‌گه‌ر	tri-var-tana	tri-war-tanna
penj-jār-dāna	penj-gar-dāna پینج دانه‌گه‌ر	pañca-var-tana	panza-war-tanna
haft-jār-dāna	haft-gar-dāna هه‌فت دانه‌گه‌ر	sapta-var-tana	satta-war-tanna
ئه‌سپ وه‌سپن	راهینه‌ری ئه‌سپان	asvasana	assussanni
-----	خاوه‌نی ئه‌رابه‌ی جه‌نگی	dus-ratha	tus-ratta
میترا / میهر	میترا / میهر	Mitra	Mitra
-----	ئاهورا	Varuna	Varuna
-----	ئه‌ناهیتا / ناهید	Nasatya	Nasatya
-----	-----	Indra	Indra

هەر وهک لیڤه ده‌بینین زمانی میتانی و سانسکریتی زۆر له‌یهک نزیکن، ته‌نانه‌ت زمانی کوردی نزیکتره به زمانی سانسکریتییه‌وه هه‌تا زمانی میتانی. واتا زمانی میتانی هه‌مان زمانی کوردی نییه به‌لکوو ږیشه و بناغه‌یه‌که بۆ زمانی کوردی، هه‌روهک چۆن زمانی کوردی ده‌گه‌ږیته‌وه بۆ زمانه‌کانی ئە‌فستایی و سانسکریتی. لیڤه‌دا زۆر به‌روونی ده‌رده‌که‌وی‌ت که بۆ‌چوونی لیکۆ‌لهره ږۆ‌ژا‌وا‌ییه‌کان له‌ باره‌ی نزی‌کوونی زمانی میتانی و سانسکریتی زۆر ڤاست و دروسته، به‌پێ‌چه‌وانه‌وه ئە‌مه بۆ‌چوون و لیک‌دانه‌وه‌کانی سۆ‌ران هه‌مه‌ڤه‌شه که هه‌له‌یه.

دریژهی هه‌یه...

